

HENRIK LAGERLUND

Esaias Tegnér's filosofiska tänkande

De latinska skrifterna

Esaias Tegnér förekommer inte vanligtvis i översiktsverk om den svenska filosofins historia,¹ men det har ändå skrivits en hel del om honom som filosof.² Det kan delvis förklaras med att han faktiskt skrev filosofiska avhandlingar i början av sin karriär och sökte flertalet tjänster i filosofi i Lund innan han fick professuren i grekiska år 1812, men det beror naturligtvis också på vem han är och den plats han innehar i den svenska litteraturhistorien. Filosofiintresset kom naturligt nog också att påverka hans författarskap, och flertalet filosofiska teman förekommer i hans senare och mest berömda dikter. Den filosofiska bakgrunden till dikten "Det eviga" från 1828 är välkänd,³ men även hans mest berömda diktepos *Frithiofs saga* (1820–1825) innehåller tydliga filosofiska teman från Kant, Schiller och Platon.⁴

Hur ska vi se på Tegnér som filosof? Var han "en utpräglad filosofisk natur", som Albert Nilsson hävdar i sitt arbete om Tegnér's filosofiska och estetiska skrifter från

1 Han får knappt två sidor i Nordin 1987, s. 244–246, och nämns inte ens i Lagerlund 2020. Ett undantag är Nyblaeus 1881. Han inkluderar över 70 sidor om Tegnér i den andra delen av *Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet*. Han ser Tegnér, tillsammans med Leopold, som en kritiker av Schelling. Delen om Tegnér publicerades året efter som en separat bok (Nyblaeus 1882).

2 Se främst Nilsson 1913, Bohman 1933, Nilsson 1934 (en kommentar till Bohmans avhandling), Norberg 1946, Bohman 1971 och Nordin 1987, s. 244–246.

3 Om Schillers betydelse för Tegnér och andra filosofiska teman i "Det eviga", se Böök 1917, s. 127 f. och Källquist 1939, s. 103.

4 Se vidare Aspelin 1974 och även Segerstedt 1981 om Tegnér's kritiska syn på upplysningen i sin senare diktning. Nordin 1987, s. 246 presenterar ytterligare filosofiska teman i Tegnér's diktning.

1913, eller var han en medioker filosof, som Svante Bohman hävdar i sin avhandling från 1933?⁵ Flertalet mer moderata uppfattningar om Tegnér har formulerats i tidigare forskning.⁶ Han skriver själv följande om sina filosofistudier i *Självbiografiska anteckningar* från år 1839:⁷

Under åren 1801–1802, då promotion inträffade, studerade jag utom latin och grekiska synnerligast filosofi: Flera av Platos dialoger, Kants skrifter och även en del av Fichtes genomgångs. Med mitt konkreta sinne hade jag dock föga tycke eller fallenhet för dessa abstrakta spekulationer, ty ehuru jag kan ha någon skarpsinnighet, saknar jag dock djupsinnighet och förvillar mig lätt vid en längre systematisk deduktion, som icke kan ge några hållpunkter för min fantasi. Vad som i synnerhet fäste mig vid kantiska criticismen var dess ursprungligen skeptiska natur och dess resultat som stannar vid ett obekant och outgrundligt.

Tegnér talar här om inflytandet från Immanuel Kant (1724–1804), men också om att han läste Platon och Johann Fichte (1762–1814). Han säger också att han var måttligt intresserad av den mer abstrakta delen av de tyska filosofernas system och att han i stället drogs till vad han uppfattar som en skepticism i Kants kritiska filosofi. Det var ingen ovanlig tolkning av Kants syn på tinget i sig i början på 1800-talet, och samma synsätt framkommer i Tegnérns avhandling från år 1802 som vi ska se. Precis som vissa tyska idealister uppfattar han där Kants beskrivning av människans oförmåga att nå tinget i sig som att Kant hamnar i skepticism.

Tegnér studerade filosofi under en tid i svensk filosofi då Kant nyligen introducerats och den tyska filosofin efter Kant började slå igenom. Det handlar naturligtvis om Fichte, men även om Friedrich Schelling (1775–1854) och senare Friedrich Hegel (1770–1831). Svensk filosofi hade före introduktionen av Kant främst varit inriktad emot brittisk filosofi. Det gällde både Lund och Uppsala.⁸ Tegnér står i början av den idealistiska filosofins dominans under 1800-talet. Här vill jag placera in Tegnér i denna

5 Se Nilsson 1913 och Bohman 1933. En sammanfattning och ett försök att utvärdera debatten finns i Norberg 1946.

6 I Nordins presentation av Tegnérns filosofiska synsätt framträder en mer nyanserad bild. Se Nordin 1987, s. 244.

7 Citatet är hämtat från Tegnér 2014.

8 En översikt av svensk filosofi på 1700- och 1800-talen finns i Lagerlund 2020.

historia, men jag vill också utvärdera hans tidiga latinska filosofiska skrifter och säga något om hur vi ska se på Tegnér som filosof.

INTRODUKTIONEN AV KANT I SVERIGE

Innan vi går vidare bör något kanske sägas om Kants inflytande på filosofin i Sverige. Kants kritiska filosofi introducerades först i Uppsala av professorn i praktisk filosofi, Daniel Boëthius (1751–1810), mot slutet av 1700-talet. Han nämner Kant så tidigt som 1788 i sina föreläsningar, vilket bara är några år efter att *Kritiken av det rena förnuftet* utkommit på tyska för första gången. Boëthius ger sedan år 1794 ut boken *Stycken till befrämjande av rätta begrepp om filosofien*, som förespråkar Kants tänkande, och kort därefter utkommer också översättningar av Kants moralfilosofiska skrifter på svenska.

Boëthius hade innan vändningen mot Kant främst tagit intryck av brittisk filosofi. Hans lärare, Pehr Niclas Christernin (1725–1799), var tidigt påverkad av den brittiske filosofen John Locke (1632–1704), men Boëthius tog steget vidare och utvecklade ett intresse även för senare brittiska upplysningsfilosofer och moralister som David Hume, Adam Smith och Adam Ferguson.⁹ Det var ursprungligen Kants kritik av den tyske filosofen Christian Wolff (1679–1754) som Boëthius uppskattade. Wolff hade under en period varit mycket inflytelserik i Sverige.¹⁰ Det betydelsefulla med detta är att det är just den skeptiske och kritiske Kant som Boëthius tar fasta på – åtminstone initialt.¹¹ Vändningen mot Kant irriterade hans lärare Christernin som, även om han höll med om Boëthius användning av Kant för att försvara en empiriskt-skeptisk ståndpunkt, hade hållit kvar vid vissa delar av den wolffianska filosofin för att underbygga sin teologi och religion. Det fanns en skepticism mot religionen inom den brittiska filosofin som han inte gillade.

I Lund var det professorn i teoretisk filosofi, Mattias Fremling (1744–1820), vars föreläsningar Tegnér åhörde, som introducerade Kant och de tyska idealisterna.¹² Han föreläste regelbundet om Kant i början på 1800-talet men hade redan ett decennium tidigare nämnt Kant i föreläsningar. Han blev professor år 1782 och precis som Boëthius var han från början influerad av den brittiska, empiriska, filosofin, men svängde allt mer mot Kant och de tyska idealisterna i början på 1800-talet. Fremling vistades i Greifswald

9 Den viktigaste studien om inflytandet från brittisk moralfilosofi under 1700-talet på svensk filosofi är fortfarande Segerstedt 1937.

10 Se mer om detta i Lagerlund 2020, s. 65–68.

11 Den viktigaste studien av Boëthius filosofiska tänkande är Segerstedt 1937, s. 151–239.

12 *Svenskt biografiskt lexikon* (1964–1966) innehåller en informationsrik artikel om Fremling, Hildebrand och Åkesson (1966–1968); jfr också Åkesson 1974.

under år 1770 och det är troligt att han då träffade den förkritiske Kant.¹³ Han beskriver i sina föreläsningar från den tiden Kant som en djupsinnig logiker och metafysiker.

Fremling var dock i början kritisk till Kant. År 1798 publicerade han boken *Försök til en granskning af Kantiske grunderna för dödlighet och en Gud*. I den gav han sig på vad han uppfattade som den alltför abstrakta kantianska synen på moral, och framför allt ogillade han Kants sätt att grundlägga moralen genom att göra Gud, odödligheten och friheten till praktiska postulat. Den boken måste nog, vid sidan av Carl Gustaf av Leopolds (1756–1829) Kantkritiska skrifter, betraktas som den viktigaste kritiska skriften mot Kant i Sverige på den här tiden.¹⁴ Leopold och genom honom Gustav IV Adolf var också mycket förtjusta i Fremlings skrift. De blev dock väldigt besvikna när Fremling några år senare helt svängde och började föreläsa i mer positiva ordalag om Kant men även om Schelling. Det är Schellings betydelse för filosofin i Lund fram emot slutet på Fremlings liv som Tegnér har i åtanke när han skriver sin berömda dikt ”Nyåret 1816”:

Hejsan! Religionen är jesuit,
Sanningen schellingian,
Världen är fri och korpen är vit
Vivant påven – och fan!

Tegnér hade själv föreläst om Schellings metafysik då han under år 1809 vikarierade på professuren i estetik i Lund.¹⁵

Tegnér tycks dock ha haft en mer personlig relation till den andre professorn i filosofi under den här tiden. Det var Lars Peter Munthe (1752–1807). Han var professor i praktisk filosofi från år 1785 till sin död år 1807. Precis som för Fremling var det den brittiska filosofin som påverkat hans tidiga tänkande.¹⁶ Det var den både han och Fremling men även Boëthius hade vänt sig till för att göra upp med wolffianismen som dominerat och näst intill kvävt all annan filosofi i Sverige under lång tid på 1700-talet. Den hade även inflytande långt utanför filosofin.¹⁷ Dessa svenska filosofer kommer alltså till Kant från Hume och hans efterföljare. Det är på sätt och vis inte olikt hur Kant själv kom fram till sin kritiska filosofi. Han var nämligen en uttolkare av Wolffs

13 Se mer om detta i Segerstedt 1937. Kant var under den tiden djupt influerad av Wolff.

14 Nordin 1987, s. 219–226. Mer om Leopolds Kantkritik finns att läsa i Lagerlund 2020, s. 87–95.

15 Nilsson 1913, s. 218–225.

16 Det mest utförliga studiet av Munthes tänkande finns i Segerstedt 1937, s. 446–475.

17 Wolffs inflytande i Sverige bidrog i stor utsträckning till att upplysningen aldrig riktigt slog rot i Sverige. Se framför allt kapitel 5 i Frängsmyr 1993.

tänkande i ungdomen men vände sig bort från denne efter att han läst Hume. Svensk filosofi har mot slutet av 1700-talet en liknande utveckling.

Munthe, som var den som påverkade Tegnér mest av de två lundaprofessorerna, kom till Kant lite senare än Fremling, men var kanske en starkare förespråkare av Kant åtminstone till en början. Det är också tydligt att Tegnér främst såg honom som en anhängare av Kants filosofiska tänkande. En dikt som han skrev till minne av Munthe innehåller följande vers:¹⁸

I det obekanta höga
dit du for, sök opp din Kant,
och se med förklaradt öga
grunden till allt skönt och sant

Precis som hos Boëthius verkar det som om Munthe sökt sig till Kant främst för att hitta en grund för sin praktiska filosofi och ett moraliskt "bör". Båda är kritiska till den brittiska moralfilosofin och ser dess främsta prestation, framför allt genom Adam Smith (1723–1790), som att ha klarlagt vad som driver människan till handling, det vill säga det är en filosofi som ger oss enbart ett "är" men inget "bör", menar de, och därför vänder de sig i stället till Kant. Han har genom morallagen, plikten och det praktiska postulatet kunnat lägga fast det "bör" som de brittiska filosoferna misslyckades med att göra.¹⁹ Det är alltså framför allt Kants praktiska filosofi som under den här tiden är betydelsefull för svenska filosofer.

Den tredje filosofen av betydelse i Lund när Tegnér studerade och framlade sina filosofiska skrifter var Anders Lidbeck (1772–1829), som från år 1801 blev den förste professorn i estetik i Lund. Tegnér stod Lidbeck nära och det var i estetik han blev docent och adjunkt, men även vikarierade på professuren. Även Lidbeck var influerad av Kant men höll trots det fast vid den brittiska filosofin längre än de andra, och det är oklart om han någonsin övergav den. Han var, kan man kanske säga, en tvehågsen kantian och hade en mycket "friare" inställning till Kant.²⁰ I sina föreläsningar och skrifter lutar sig Lidbeck i stället mot Kants efterföljare Friedrich Schiller (1759–1805) för att utveckla sin syn på estetik. I en avhandling från 1808 med titeln *Om behag* skriver Lidbeck:²¹

18 Den citeras här från Nordin 1987, s. 46.

19 Mycket av Munthes senare tänkande finns i hans föreläsningar som skrevs ned av hans studenter. Tegnér har själv antecknat delar av Munthes föreläsningar om etiken. Se Segerstedt 1937, s. 474, för mer om detta.

20 Segerstedt 1937 argumenterar för att Lidbeck aldrig övergav den brittiska filosofin och samma position vidhåller även Bohman 1933.

21 Här citeras detta stycke från Segerstedt 1937, s. 476.

Men då Schiller byggt sin lära till betydlig del på Kantska moral-philosophiens grunder, och då vi väl begrunda denna filosofi såsom ett af mensklige djupsinnighetens mästerprof, men det oaktligt ej kunnat öfvertyga oss om riktigheten af dess hufudsatser, så hafva vi varit föranlåtne, att i åtskilligt väsentligt afvika från honom, och budit till att på empirisk botten omplantera hans lära, den vi föröfrigt till största korthet sammandragit.

Lidbeck uttrycker här sin målsättning att grunda Schillers estetik främst på empirisk grund och inte i en kantiansk metafysik. Det ska dock sägas att Schiller främst tagit intryck av Kants *Kritik av omdömeskraften*, vilken är avsevärt lättare att förena med de brittiska filosoferna än hans teoretiska eller för den delen hans praktiska filosofi. En gemensam källa till både den tyska och den brittiska estetiken var Lord Shaftesbury (1671–1713). Shaftesbury var känd i Sverige före både Kant och Schiller, vilket gjorde det betydligt lättare för Lidbeck och även senare romantiker att ta till sig den tyska estetiken.

Tegnér själv föreläste under hela vårterminen 1808 i ämnet estetik. Dessa föreläsningar är djupt influerade av Schiller.²² En viktig aspekt av Schillers estetiska brev är dess kritik av den franska revolutionen och upplysningen. Denna aspekt kan även spåras i Tegnérns diktning. Han skriver, till exempel, i dikten "Kulturen" från år 1805:

Tidehvarf, som sköt af ljusets välde,
Fridspredikaren med vapengny!
Öfver stoft en i Panteon ställde
O hur blodig sjönk din aftonsky.
Fåfångt stod en verld i brand för målet
Att se frihetens och dygdens tid,
Lik en Fenix, flyga opp ur bålet.
Blott förstöring vann hon än dervid.

Dikten "Svea" som kom några år senare och prisades av Svenska Akademien var också den tydligt fientlig mot upplysningens ideal.²³

22 Det finns vidare flertalet studier om Schillers inflytande på svensk 1800-talslitteratur (se t.ex. Graf 2010), men även på Schillers inflytande på Tegnér. Se främst Nilsson 1905 men även Nilsson 1913 och Böök 1917.

23 I Segerstedt 1981 finns det mer att läsa om Tegnérns kritik av upplysningen och hans relation till Sveriges främsta upplysningsfilosof och Svenska Akademiens förste ständige sekreterare, Nils von Rosenstein (1752–1824). Tegnérns syn på upplysningen är dock inte enbart negativ. Han vurmade för dess frihetsideal men uttryckte avsky för terrorväldet i Frankrike.

I sin studie av Tegnér's filosofiska tänkande hävdar Svante Bohman att Fremling och även Lidbeck aldrig riktigt övergav den brittiska moralfilosofin och empirismen och att Tegnér följaktligen inte heller gjorde det.²⁴ Fremling introducerade Schelling i Lund på 1810-talet, vilket skapade oro i ledningen för Lunds universitet.²⁵ Det fanns dock en trend i Lund som inte alls var närvarande i Uppsala, och det var att dessa filosofer till viss del såg likheter mellan Kant och den brittiska filosofin. Även om det inte framkommer lika tydligt hos Fremling så finns det uttryckligen hos både Munthe och Lidbeck.²⁶ Boëthius bryter mycket tydligare med sin ungdoms filosofi, och detta förklarar också varför introduktionen av Kant i Lund gick mycket lugnare till än i Uppsala.²⁷ Kant hade tack vare Leopold kopplats ihop med den franska revolutionens idéer och det fritänkande som inte stod högt i kurs i Gustav IV Adolfs stränga regim. Detta kom även att innefatta de tyska idealisterna, speciellt Schelling, före revolutionen i Sverige och den nya tryckfrihetsförordningen år 1809.²⁸

TEGNÉR'S FILOSOFISKA TÄNKANDE – KOMMENTAR TILL DEN KANTIANSKA METAFYSIKEN

Detta är alltså situationen i svensk filosofi och i Lund när Tegnér år 1799 kommer dit för sina studier och när han senare försöker meritiera sig för tjänster i filosofi och estetik. Tegnér hade lite kunskaper i filosofi när han kom till Lund.²⁹ Han genomgick en enorm utveckling under bara ett par år, och redan i början på 1800-talet skriver han initierat om några av filosofins allra svåraste filosofer. Hans främsta bidrag till

24 Se Bohman 1933 för mer om Tegnér's relation till empirismen och till sina lärare Fremling och Munthe. Nordin 1987 avvisar denna tolkning.

25 Nilsson 1913.

26 Bohman 1933 argumenterar för detta, men det har också bekräftats av Segerstedt 1937. Se också Norberg 1946 för en sammanställning av denna debatt.

27 En annan förklaring är Benjamin Höijers (1767–1812) politiska aktivism. För mer om Höijer, se Lagerlund 2020.

28 Mer om detta och revolutionens betydelse för Benjamin Höijers karriär i Lagerlund 2020.

29 Det är troligt att Tegnér hade läst åtminstone Locke och Voltaire när han kom till Lund, men även andra filosofer fanns representerade bland de böcker han hade tillgång till under sin uppväxt. Norberg 1946 argumenterar att Tegnér var väl bevandrad i den empiriska filosofin när han kom till Lund. Hon nämner att Tegnér också troligen läste Per Kölmars bok *Utkast till en systematisk afhandling i theoretiska och practiska philosophien* från 1799. Den ger en introduktion till flertalet filosofiska frågeställningar och nämner en rad filosofer, bland andra Leibniz, Locke och Wolff men även Kant. Kölmars beskrivning av både den teoretiska och praktiska filosofin har tydliga kantianska förtecken, men är blandad med mycket empiriskt inspirerad filosofi.

filosofin är två avhandlingar på latin, som tar sin utgångspunkt i Kants tänkande men ingalunda är okritiska utan går i tydlig polemik mot honom. Ett exempel är skriften från år 1802 som Tegnér använde sig av för att meritiera sig för en adjunktstjänst i filosofi, *Commentatio questionis an congruenter praeceptis suis ponere RES PER SE animum afficientes cel. Kantius possit* ("Kommentar till frågan om den berömda Kant kan förutsätta tingen i sig, som påverkar själen, i överensstämmelse med sina lärosatser").³⁰ Han fick inte tjänsten men blev docent i estetik året efter.

Tegnérns avhandling tar sig an frågan om Kant kan upprätthålla distinktionen mellan tinget i sig och medvetandet (själen). Det är en kritisk skrift som främst argumenterar att Kants teoretiska filosofi utgör ett försök att medla mellan en kunskapsteoretisk realism och idealism samt att han tycks vackla i sin syn på tinget i sig. Det är en inte ovanlig kritik av Kant speciellt från Fichte, och efter honom även de andra tyska idealisterna. Enligt dem måste Kants synsätt utmynna i en idealism av något slag och, enligt Schelling efter år 1801, i en identitet mellan objekt och subjekt i självmedvetandet.³¹ Tegnér håller med om detta och menar att den kritiska filosofin bör utvecklas i den riktningen eller överges, eftersom den annars är motsägelsefull. Han skriver följande om problemet att postulera ett noumen (eller ting i sig) bortom medvetandet:

Dessa begrepp [formerna] har lika mycket som övriga av samma slag sin plats och sitt verksamhetsfält bland fenomenen men når inte upp till Noumena; härav följer att vi, om vi följer Kants regler, anser att dessa saker varken är nödvändiga eller finns eller överhuvudtaget kan finnas. I sådana befinner sig nämligen de där kategorierna. Men det tycks mig ha föga giltighet, det som åtskilliga, som beaktar tingen hos Kant, brukar hävda, nämligen att realiteten och övrigt som är inbyggt i tänkandets formler, förvisso inte bör räknas till Noumena i sig utan bara när vi tänker dem. Tanken kan nämligen inte finnas utan dessa begrepp. Ty om vi inte tänkte dem, skulle de alltså inte ha dessa egenskaper utan vilka de överhuvudtaget inte skulle kunna finnas utan övergå till påhittade och meningslösa saker, och därför skulle de helt och hållet tyckas förutsatta inte i tinget utan i tanken.³²

Tegnér argumenterar alltså att distinktionen mellan noumen (tinget i sig) och fenomen (föreställningen) inte går att upprätthålla. I bästa fall är distinktionen inom

30 Mina citat från Tegnérns två latinska skrifter som här undersöks är översatta av Eva Odelman. Originalet finns på latin i Tegnér 1802d och Tegnér 1808.

31 Se Tegnérns korta föredrag om Schellings identitetslära i Tegnér 1913.

32 Tegnér 1802d, s. 12. Översättning Eva Odelman.

2
COMMENTATIONEM QUESTIONIS,
AN,
CONGRUENTER PRÆCEPTIS SUIS, PONERE
RES PER SE,
ANIMUM AFFICIENTES, CEL. KANTIUS
POSSIT,

JUSSU AMPLISS. ORD. PHILOSOPH.
EXHIBENT
ESAIAS TEGNÉR,
PHILOS. MAG. ET AMANUENS. BIBLIOTH. EXTRA ORD.

ET
PAULUS CRONSTEN,
SCANUS,

IN LYCEO CAROLINO, DIE XX DECEMB. MDCCCII.

LUNDÆ,
LITTERIS BERLINGIANIS

Tegnér's dissertation med kommentar till Kants lära om tinget i sig som han och respondenten Paul Cronsten "lägger fram" (exhibent) den 20 december 1802. Tegnér fungerade som preses, men var inte professor och benämns därför inte som preses. Försvaret under den långa disputationensakten torde han ha skött själv; respondenternas insats vid ventileringen av dissertationer de inte skrivit själva är oklar. (Göteborgs universitetsbibliotek.)

medvetandet (själen). Det var den uppfattning som Fichte förespråkade. Hos Tegnér blir det aldrig en positiv lära utan stannar vid skepticism. Det faktum att vi inte når utanför medvetandet kan naturligtvis också tolkas som huvudsakligen en humeansk position, men den är hos Tegnér inbäddad i en terminologi som påminner om Fichte.

Ett år före Tegnér's skrift om tinget i sig hade Hegel publicerat sin första avhandling, *Skilnaden mellan Fichtes och Schellings filosofiska system* (1801). I den kritiserar han Fichte för att ha gått för långt mot idealism och subjektivism i sin kritik av Kant och i sin syn på objektet och subjektet såsom inom ett självmedvetande. Han hyllar i stället Schelling för att ha fört tillbaka filosofin mot objektet i sin betoning av naturen. Det finns inget som tyder på att Tegnér kände till Hegels skrift, men han har definitivt läst Fichte och lutar alltså åt dennes kritik av Kant även om han inte är villig att gå riktigt lika långt i sin subjektivism.

I ett föredrag från år 1808 med titeln: "Om Schellings Identitets system" försöker Tegnér sig på en tolkning av den svårbegripliga identitetsfilosofin som Schelling förfäktade mellan åren 1801 och 1809. Den tar sin utgångspunkt i en kritik av Kants och Fichtes syn på jaget. Enligt Schelling måste jaget vara ett resultat som uppstår i relationen mellan ett självmedvetande och ett objekt, och inte ett transcendentalt postulerat jag som hos Kant eller en ursprunglig handling som hos Fichte.

Tegnér börjar sin föreläsning med orden: "Schellings systeme är Fichtes vetenskapslära förenad med den Platonska och Alexandrinska Mysticismen."³³ Han nämner inte Spinoza som annars faller sig naturligt och som Hegel lyfter fram i sin diskussion av Schelling, men han har rätt i sitt omdöme om den mysticism som vilar över Schellings identitetslära. Den går att spåra i de senare svenska romantikernas läsning av Schelling.³⁴ Tegnér fortsätter med de sammanfattande orden: "Det högsta, hvartill filosofien kan lyfta sig, är det Absoluta, som är Identiteten af det Reella och Ideella, det Objektiva och Subjektiva."³⁵ Hans tolkning är en kommentar till samtidens filosofiska debatt och den är mycket svårgenomtränglig. Han har kommit lång väg från sin tidiga skrift om tinget i sig och föredraget får hans skeptiska attityd till metafysik, som han uttrycker i självbiografiska anteckningar, att se smått oärlig ut.

Detta är speciellt pregnant eftersom det som sticker ut i Kantavhandlingen från 1802 inte är så mycket Tegnér's kritik som hans slutord, vilket tycks avfärda alla filosofers försök att metafysiskt förklara världen och vår kunskap om den. Han skriver:

33 Nilsson 1913, s. 218.

34 Den svenska romantiska filosofin har studerats av Svante Nordin (Nordin 1987). Det intressanta med Tegnér's föreläsning är att den uppmärksammar Schelling precis i början på hans och romantikens inflytande på svenska filosofer. Det var först efter revolutionen och den nya tryckfrihetsförordningen år 1809 som dennes filosofi fick ett verkligt genombrott i Sverige.

35 Nilsson 1913, s. 218.

Ty fastän det sedan den avlägsnaste forntiden funnits framstående och skarpsinniga män som sysslat med att utreda dessa frågor, av vilka var och en påstått sig kort sagt ha funnit det rätta, förblir trots allt frågan allttjämt oförklarad och är behäftad med i stort sett samma otaliga svårigheter, så att man skulle kunna säga, att filosofernas försök härvidlag har varit värdefulla inte så mycket för att finna sanningen som för att öva sin begåvning. Men ändå kan denna diskussion inte sträcka sig utanför filosofskolorna, ty allt annat, vare sig det gäller förståelsen eller handlandet, kan inte utan framgång underkastas sunda förnuftet. Ty det som har sin plats i moralläran och avser dygdens kvalitet och ett hedervärt liv, det tycks inte så mycket vara avhängigt av detta slags meningsskiljaktigheter.³⁶

Här uttrycker Tegnér en allmän skepsis emot den teoretiska filosofin och dess förmåga att nå sanningen om de metafysiska frågorna. Han avskiljer också moralen från den teoretiska filosofin och menar att den inte är beroende av de teoretiska spekulationerna. Detta överensstämmer å andra sidan med den syn på teoretisk filosofi som han ger i sina självbiografiska anteckningar.

TEGNÉRS FILOSOFISKA TÄNKANDE – KOMMENTAR TILL MORALFILOSOFIN

Det andra mer gedigna filosofiska arbetet av Tegnér är en avhandling om plikt-kollision eller vad vi nu skulle kalla problemet med motsägande plikter eller kanske också moraliska dilemman. På latin heter den *De officiis, quae collidi dicuntur* ("Om plikter som sägs kollidera"). Tegnér lade fram den som merit för sin ansökan till professuren i praktisk filosofi efter Munthes död. Han valde inte ämnet själv utan blev föreskriven det av fakulteten efter lottning. Han fick i slutändan inte professuren utan den gick i stället till Fredrik Johan Cederschiöld (1774–1846), som Tegnér beskyllde för att försöka gifta sig till tjänsten eftersom han var "utan omdöme, temeligen ignorant och lite sjelvkär". Det var dubbelt bittert eftersom Tegnér redan vikarierade på en filosofiprofessur. Lidbeck var rektor under året 1808 och behövde någon som föreläste i estetik under det året. Valet föll på docenten i estetik, Tegnér.³⁷

Cederschiöld företrädde en filosofi främst inspirerad av Wolff, vilket inte var en populär ståndpunkt i Sverige vid den här tiden, eller någon annanstans i världen för den

³⁶ Tegnér 1802d, s. 14. Översättning Eva Odelman.

³⁷ För mer om den här tiden i Tegnér liv, se Nilsson 1913, s. 16–18.

delen.³⁸ Två generationer av svenska filosofer hade arbetat för att ta filosofin i Sverige bort från Wolffs inflytande. Den tredje medsökanden var akademisekreteraren och härardshövdingen Lars Weibull (1755–1820). Om honom skrev Tegnér att han "har studerat Philosophien ungefär som jag har Arabiskan". Med det menar Tegnér naturligtvis att han knappt alls studerat filosofi. Han lämnade inte heller in något arbete för meritering.

I *Om plikter* framstår Tegnér som en lite mer frisinnad och mogen filosof. Han tar sig också an en originell och filosofiskt relevant fråga i moralfilosofin eller den praktiska filosofin. Huruvida plikter kan vara i konflikt och vilka principer som gäller när plikter står i konflikt med varandra är fortfarande debatterade frågor inte bara i kantiansk moralfilosofi utan inom filosofin generellt. Kant säger inte så mycket om frågan i sina mest kända moralfilosofiska skrifter, det vill säga *Kritiken av det praktiska förnuftet* och *Grundläggning av sedernas metafysik* (den fanns i svensk översättning av Boëthius år 1797), utan det är först i den sena skriften *Sedernas metafysik (Die Metaphysik der Sitten)* från år 1797 som han tar upp frågan. Den fanns inte översatt till svenska vid den här tiden, men det är ändå den som Tegnér refererar till.³⁹

Tegnérns avhandling börjar med Kant och ställer frågan om moraliska plikter kan vara i konflikt. Det är inte självklart att så är fallet för Kant. När Kant introducerar motsägande plikter i *Sedernas metafysik* skriver han:⁴⁰

Plikter som motsäger varandra (*collisio officiorum, s[ive] obligationum*) har den relationen att den ena gör den andra (helt eller delvis) ogiltig.

Den här formuleringen av motsägande plikter tyder på att Kant inte egentligen anser att plikter kan motsäga varandra, utan om den situationen uppstår så ogiltigförklarar den ena plikten den andra. I Kants terminologi kan plikter alltså inte kollidera på det sätt som vi föreställer oss i genuina moraliska dilemman.⁴¹ Han skriver vidare:⁴²

38 Se Liljeqvists (1929) artikel om Cederschöld i *Svenskt biografiskt lexikon*. En mer detaljerad studie av Cederschöld finns i Nordin 1987, s. 227–236.

39 Det ska sägas att även om Kant är utgångspunkt för diskussionen i denna avhandling hänvisar Tegnér ofta till Ciceros *De officiis*. Den tredje boken av tre i Ciceros skrift handlar just om motsägande plikter. Det är tydligt att Ciceros syn på plikter har påverkat Tegnér, speciellt som han avviker från Kant i just synen på vad en plikt kan vara.

40 Se Kant 1907, s. 224.9–11. Citaten från Kant är mina översättningar från den tyska Akademie-utgåvan av *Die Metaphysik der Sitten* som vi hittar i volym VI på sidorna 205–493.

41 I Esser 2008 finns en grundlig genomgång av Kants syn på konflikter och den omfattande kritik som han fått för sin näst intill obefintliga diskussion av moraliska dilemman.

42 Kant 1907, s. 224.11–18.

Men eftersom plikt och moralisk skyldighet (*obligatio*) är begrepp som uttrycker den objektiva praktiska nödvändigheten av vissa handlingar, och två regler som står emot varandra inte kan båda vara nödvändiga samtidigt – snarare om det är ens plikt att handla enligt en av dem, att handla enligt den motsatta är inte någon plikt, utan istället i strid med plikten – en kollision av plikter och skyldigheter är inte ens tänkbar (*obligationes non colliduntur*).

Hur ser Tegnér på motsatta plikter? Han börjar sin utläggning, efter en kort introduktion, med att citera det första stycket ovan från Kant:

En strid och tvist mellan plikter (kollision mellan plikter och förbindelser) vore ett sådant förhållande mellan dem att den ena av dem upphävde den andra (helt eller delvis).⁴³

Om en plikt är nödvändig att följa, som Kant påstår, så kan dess motsats inte vara möjlig, men å andra sidan, skriver Tegnér, är detta helt i konflikt med erfarenheten, som uppvisar otaliga exempel på moraliska konflikter och vad vi kanske kan kalla plikt-kollisioner. Han illustrerar detta med ett exempel på en man som får veta att en av hans mycket nära vänner har för avsikt att delta i revolutionär verksamhet som kan störta staten, och han inser också att han är den ende som kan förhindra denna kupp genom att berätta om den för polisen och myndigheterna. Denne man ställs nu inför motsatta plikter. Å ena sidan har han en plikt gentemot sin vän att hålla tyst och bevara hans hemlighet, men å den andra har han en plikt gentemot staten att berätta vad han vet. Vad ska han göra? Det är en av moralfilosofins uppgifter att ge vägledning, menar Tegnér, och svara på dylika frågor.

En plikt följs, eller snarare, den utgörs av en handling och det går inte att göra motsatta saker samtidigt. Vi kan inte både handla i enlighet med plikten att stödja vår vän och att stödja staten. Dessa plikter är främst motsatta i att de föreskriver två motsatta handlingar. Med detta som utgångspunkt kan Tegnér ge ett första svar på frågan om pliktens kollision. Han svarar med att införa en distinktion. Han säger att plikter inte kolliderar formellt sett, men att de kan kollidera till innehållet, det vill säga materiellt.

Det här är en intressant distinktion som inte direkt har motsvarighet i Kants diskussion om plikter. Kant talar inte om plikter som formella och materiella, utan snarare förkastar han allt tal om materiella plikter. Han talar i stället om formella och materiella maximer. En materiell maxim är en princip abstraherad från en individuell handling, och ett moraliskt gott kan aldrig följa från en sådan princip. Ett exempel som

43 Tegnér 1808, s. 7. Översättning Eva Odelman.

Kant själv använder sig av är någon som beslutar att stjäla mat när han är hungrig och inte har råd att köpa den. Från denna handling kan han sedan abstrahera principen att "jag stjälar mat när jag inte har råd att köpa den". Det här är ingen princip som kan göras till allmän lag. Formella maximer är baserade på plikter. Plikter är moraliskt bindande och implicerar ett "bör". Det är endast från sådana maximer och de handlingarna baserade på dem som ett moraliskt gott följer. Tegnér verkar inte använda sig av Kants terminologi utan uppfinner sin egen.

Det Tegnér menar med materiella plikter liknar i stället vad vissa senare filosofer under 1900-talet har kallat *prima facie*-plikter. De kontrasteras ofta med absoluta eller, i Tegnér's terminologi, formella plikter. En *prima facie*-plikt i den brittiske filosofen W. D. Ross (1877–1971) användning är en instans av en mer absolut plikt, men som det lika väl kan vara rätt att bryta mot. När jag bryter mot en sådan plikt, vilket i Tegnér's exempel innebär att jag inte kan hålla vad jag lovade min vän, erkänner jag fortfarande pliktens giltighet och det är därför jag drabbas av skuldskänslor på grund av min handling. Jag drivs som följd av det av ett behov att betala tillbaka eller kompensera för det jag gjort.⁴⁴ Den ena plikten ogiltigförklarar alltså inte den andra utan kvarstår som en plikt. Tegnér's syn på materiella plikter är en rätt originell syn på plikter för sin tid och mycket okantiansk. När vi förstär plikter på det sättet blir det betydligt lättare att hantera genuina konflikter. Tegnér skriver:

Till metafysiken om moralen, där man främst a priori frågar efter formen för de moraliska begreppen och deras förklaring, hör alltså inte denna lära om plikt-kollisionen, utan den hör i hög grad till livet och handlandet och bör just därför kanske inte föraktas.⁴⁵

Även om Tegnér börjar i Kant är det tydligt att han snabbt rör sig bort från den tekniska, metafysiska och ibland stelbenta diskussionen mot en mer pragmatisk uppfattning av moral. För denna spelar moraliska konflikter en viktig roll, och moralfilosofins uppgift är bland annat att föreskriva vad vi ska göra i olika situationer, det vill säga att föreskriva ett "bör" även i dessa snåriga situationer.⁴⁶

44 Se Ross 1930, s. 28.

45 Tegnér 1808, s. 12. Översättning Eva Odelman.

46 Det kan vara av intresse att jämföra Tegnér's diskussion om plikter med Cederschiöld's. Den senare publicerade år 1821 boken *Allmän inledning till apriorisk, eller rationel, pligt-lära* (Cederschiöld 1821). I den utvecklar han sin syn på moralfilosofin och han kommenterar även problemet med kolliderande plikter. För Cederschiöld är den högsta moraliska principen motsäggelselagen. Han menar att Kant har missat den som moralisk princip, men att han förutsätter den hela tiden. Det är mot bakgrund av Wolff's filosofi som han hävdar något sådant.

Tegnér ser moraliska konflikter först i den klassiska bemärkelsen som konflikter mellan naturen eller begäret hos människan och hennes förnuft eller moral.⁴⁷ Ur ett sådant perspektiv handlar större delen av moralfilosofins historia om just sådana konflikter, men han rör sig snabbt mot en diskussion om genuina moraliska dilemman. I den här delen av sin avhandling blir han som mest detaljerad och går igenom flertalet olika kollisioner av plikter, men även kollisioner mellan lagar och plikter, det vill säga juridiska och moraliska kollisioner. Ett av de tydligaste exemplen på att Tegnér rört sig bortom Kant mot en syn på plikter som främst *prima facie*-plikter är exemplet med att ljuga för att skydda någon från att dödas. Han förklarar situationen:

Om en arg och uppretad människa med draget svärd förföljer en fiende och du ser, att hon är förlorad, om du förråder henne, då kolliderar två allmänna plikter med varandra, av vilka den ena är att inte lura någon med ord och den andra att inte orsaka någons död.⁴⁸

Tegnérns förslag till lösning är att vi ska försöka undvika att bryta mot någon av plikterna. Han hänvisar till Cicero med orden att det är ”en sak är att lura, en annan att dölja”. Vi bör alltså undvika att ljuga och i stället dölja. Det låter lite som en lek med ord, men om det inte går att blott dölja den andre är det likväl vår plikt att försvara oss och den andre, det vill säga gå emellan och skydda den andres liv, om vi kan. Tegnér är definitivt inte kantian i sin syn på pliktens kollision i detta exempel.

Den måste också vara den vägledande principen i konflikter eftersom riktiga plikter inte kan motsäga varandra. Vi kan aldrig vara förpliktigade till en motsägelse, menar han.

I sin diskussion av plikt-kollision (s. 13–14) skiljer Cederschiöld mellan objektiva och subjektiva plikter. En objektiv plikt är det som åligger en människa i allmänhet och en subjektiv plikt är det som åligger en viss person. Det är endast i det andra fallet som något kan upplevas som en konflikt eftersom det som Kant kallar *fortior obligatio vincit* (den starkaste plikten segrar) inte nödvändigtvis gäller i den situationen, utan *fortior obligandi ratio* gäller i stället, d.v.s. det starkaste skälet för plikten, vilket kan vara subjektivt motiverat. I en konfliktsituation har man sålunda motsägande motiv, vilka upphäver varandra enligt den övergripande motsägelselagen. Cederschiölds exempel, vilket lustigt nog är ett vanligt återkommande exempel i boken, handlar om att låna ut pengar till en vän eller betala sina egna skulder. Andra kanske har möjlighet att verkställa båda dessa men han har inte det, skriver han. Ingen har en plikt att göra det fysiskt och moraliskt omöjliga. Det är stor skillnad mellan Tegnér och Cederschiöld syn på plikter och på kolliderande plikter. Plikter kan verkligen kollidera enligt Tegnér, medan det inte är möjligt enligt Cederschiöld. Cederschiölds synsätt är också mycket mer metafysiskt stelbent än Tegnérns pragmatiska inställning.

47 Tegnér tar i sin diskussion av konflikter mellan naturen eller naturlagen och morallagen intryck främst från Cicero.

48 Tegnér 1808, s. 42. Översättning Eva Odelman.

Svaret på hur dessa kollisioner ska lösas finns inte i någon princip, menar han, utan i den konkreta situationen och förnuftets överväganden i stunden. Han skriver:

Ty om, såsom många menar, alla plikter borde anses likvärdiga och lika viktiga, då inser man, att inget som helst skäl kan anföras till att den ena skulle föredras framför den andra, om de kolliderade. Men just det vari plikterna kolliderar tycks öppna vissa källor till avgörande. Ty visserligen är en viss nödvändighet knuten till varje plikt och nödvändigheten har inga grader, så att formen är likvärdig och densamma för alla, men eftersom man vid handlandet även måste beakta innehållet, uppstår därav en viss icke föraktlig olikhet.⁴⁹

Tegnér hänvisar återigen tillbaka till sin inledande distinktion mellan formella och materiella plikter. Han konstaterar också att om man inte kan bryta en plikt har förnuftet inte något att säga i en konfliktsituation. Det finns dock ingen allmän regel eller princip som förklarar vad man bör göra i varje situation, utan det beror på situationen. Därför består den återstående delen av Tegnér's avhandling i ett sorterande och katalogiserande av olika typer av konflikter. Han ger också fantasifulla exempel på dessa konflikter och diskuterar olika förslag på hur de upplöses och vad man bör göra i olika situationer.

Plikter kan alltså, enligt Tegnér, innehållsmässigt motsäga varandra och kan på så sätt inte tyckas ha någon lösning, men det är fel, menar han. Här skiljer han sig från Kant och även från Cederschiöld. Det finns allt som oftast en utväg och en lösning på moraliska dilemman. Om det likväl inte skulle finnas någon väg ut för det praktiska och teoretiska förnuftet är det alltid möjligt att låta bli att handla, eller att handla utan preferens, alltså att blint välja ett av alternativen, menar han. Det finns alltid en utväg för fria individer. Tegnér lutar här åt de brittiska moralfilosofernas synsätt. Det är heller inte långt till John Lockes syn på människans frihet i Tegnér's syn på moral. Vi kan definitivt utesluta att han i denna avhandling är en efterföljare till Kant och han förhåller sig med viss ambivalens till dennes moralfilosofi.

AVSLUTANDE REFLEKTION

Tegnér's filosofiska produktion, framför allt de två latinska avhandlingarna, är inte direkt filosofiskt banbrytande, men de är båda intressanta; kanske främst eftersom de representerar den typ av filosofi som bedrevs i Sverige vid den här tiden. De behandlar

49 Tegnér 1808, s. 33. Översättning Eva Odelman.

två kantianskt inspirerade frågeställningar och tar sin början i Kants teoretiska respektive praktiska filosofi, men de är i sig inte särskilt kantianska.

Den första ställer frågan om Kant kan upprätthålla distinktionen mellan tinget i sig och medvetandet. Tegnér argumenterar för att det inte går och noterar att vi aningen landar i skepticism eller i någon form av idealism där dualismen mellan objekt och subjekt finns inom medvetandet. Tegnér stannar framför allt vid skepticism i den avhandlingen utan att ta steget mot idealism.

Den andra avhandlingen, *Om plikter*, tar också sin början i Kant men rör sig snabbt bort från hans något stelbenta hantering av pliktkonflikter mot en mycket mer pragmatisk hållning. I det här fallet är det främst Ciceros *De officiis* som Tegnér tar hjälp av. På så sätt ser det ut som han tolkar plikter som *prima facie*-plikter, även om han aldrig använder de orden. Det betyder dock att plikter i hans läsning inte behöver vara absoluta och alltså kan brytas men likväl kvarstå som plikter, vilket Kant förnekar. Det är denna syn på plikter som gör att han på goda grunder kan säga att plikter kolliderar samtidigt som dessa kollisioner inte är olösliga utan det alltid finns en väg ur kollisionen. Detta ger Tegnér avhandling ett originellt innehåll, men han stavar aldrig tydligt ut denna syn på plikter utan lämnar den outforskad. Vad som är klart är att han inte heller i denna skrift är kantian.

En vanlig uppfattning om Tegnér syn på filosofi bland moderna uttolkare är att han såg på den med viss skepsis, det vill säga att han inte egentligen ser sig själv som filosof utan i sina skrifter tar avstånd från främst den teoretiska filosofins spekulationer.⁵⁰ Nordin skriver följande om Tegnér:

Tegnér talar nästan alltid med ringaktning om abstrakt spekulation, om 'metafysik', system, filosofiska hårklyverier. Han jämför filosofin, alltid till dess nackdel, med sunda förnuftet, med poesin, med den levande religionen. Han rycker på axlarna åt striden mellan de olika filosofiska systemen. Han ser med fullkomlig skepsis på den filosofiska kunskapsartens möjligheter att nå sanningen.⁵¹

Detta verkar stämma, som jag redan noterat i min diskussion om avhandlingen om tinget i sig från år 1802, men det stämmer inte om vi tar fasta på Tegnér senare föreläsningar om både Schellings identitetsfilosofi och Schillers estetik från år 1808. Det finns mycket lite skepticism mot metafysik i dessa föreläsningar. Naturligtvis går det att invända att Tegnér presenterar dessa idéer i sina föreläsningar för studenter och då

⁵⁰ Se till exempel Wärendh 1939, s. 97–108.

⁵¹ Nordin 1987, s. 245.

inte är kritiskt inställd till dem. Det är dock svårt att dra en generell skeptisk slutsats från hans filosofiska skrifter. Trots det verkar han själv uttrycka ett sådant synsätt i sina självbiografiska anteckningar.

Den praktiske filosofen Tegnér får bara komma till tals i avhandlingen om plikter från år 1808, men han är ingen skeptiker till filosofin. Filosofi har en klar plats i Tegnér's syn på människans handlande och kan också vara vägledande i svåra konflikter och moraliska dilemman. Från ett historiskt perspektiv är det synd att han inte fick professuren efter Munthe. Kanske skulle vi då haft fler filosofiska skrifter av Tegnér och kunna ha en mer välgrundad uppfattning om honom som filosof.